

RIVOJLANISH VOSITASI SIFATIDA TRIZ TEKNOLOGIYASINING XUSUSIYATLARI

Parpiyev Odiljon Olimovich

Qo'qon universiteti katta o'qituvchisi

Maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlantirishda “Ilk qadam” davlat dasturining dolzarb vazifalaridan biri maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv rivojlantirishdir. “Ta’lim to’g’risida”gi Qonunning 8-moddasida: “Maktabgacha ta’lim yosh avlodni tarbiyalashga, ularni intellektual, ma’naviy-axloqiy, yetik, estetik va jismoniy jihatdan rivojlantirishga, shuningdek, bolalarni umumiy o’rta ta’limga tayyorlashga qaratilgan ta’lim turidir”[1] - deyilgan.

Kognitiv rivojlanish deganda irsiyat va atrof-muhit, tajribalar ta’siri ostida bolaning kognitiv aqliy jarayonlarida yuzaga keladigan miqdoriy va sifat o’zgarishlar tushuniladi. Kognitiv rivojlanishning asosi aqliy qobiliyatlarni rivojlantirishdir.

Bolalarda kognitiv faollikni rivojlantirishning samarali pedagogik vositalaridan biri bu TRIZ texnologiyasidir. TRIZ - ixtirochilik muammolarini hal qilish nazariyasi. TRIZ texnologiyasi, bir tomondan, fikrlashning moslashuvchanlik, harakatchanlik, izchillik, dialektika kabi tomonlarini rivojlantirishga imkon bersa, ikkinchi tomondan, kognitiv qiziqish, kognitiv ehtiyoj, kognitiv faollik, yangilikka intilish, ijodiy tasavvur kabi xislatlarni rivojlantiradi.

G. S. Altshuller texnologiyasi bir necha yillar davomida XX asrning 70-80-yillarida yosh texniklar stansiyalarida maktab yoshidagi bolalar bilan ishlashda keng qo’llanilgan. TRIZ dasturi bolalar bog’chasiga 1987-yilda tasodifan kelgan. Seminarlardan birining ishtirokchilari maktab yoshidagi bolalar bilan TRIZ dasturi bo’yicha dars ko’rsatishni so’rashdi, lekin ularni bolalar bog’chasining tayyorlov guruhiga olib kelishdi. Mana shu tushunmovchilik maktabgacha yoshdagi bolalarning qobiliyatlarini va ixtirochilik muammolarini hal qilishda yangi davrni “kashf qilish” imkonini berdi. Hozirgi vaqtda TRIZ texnologiyasi bolalar bog’chalarida bolalarda zukkolik, ixtiro qobiliyatlari, ijodiy tasavvur va dialektik fikrlashni rivojlantirish uchun muvaffaqiyatli qo’llanilmoqda.

TRIZ texnologiyasini qo’llashda bolalarning pedagogik va psixologik xususiyatlarini inobatga olish shart. Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, maktabgacha yoshdagi bolada barcha aqliy funksiyalar tez rivojlanadi. Bu davrda shaxsiy motivlar va ehtiyojlarning murakkab iyerarxik tuzilishi, o’zini o’zi qadrlash, xulq-atvorni hissiy-irodaviy tartibga solish kabilar namoyon bo’ladi. Maktabgacha yoshdagi bolaning psixologik rivojlanish mexanizmi tuzilishidagi har bir bo’g’in

muhim rol o'ynaydi, uning faoliyatining buzilishi bola rivojlanishining keyingi yo'nalishiga ta'sir qilishi mumkin [2]

Hozirgi vaqtda katta yoshdagi bolalarning kognitiv faolligini ta'lim jarayonida shakllantirishning eng samarali usullaridan biri bu TRIZ texnologiya usullaridan foydalanishdir.

Ta'lim tizimining asosiy vazifalari va hozirda amalga oshirilayotgan Davlat ta'lim standartlari TRIZ bilan umumiy maqsadga ega. G. Altshuller texnologiyasi:

- yuqori texnologiyali, raqobatbardosh dunyoda hayotga tayyor shaxsni rivojlantirish;

- bolaning hayoti davomida o'rganishga, mustaqil ravishda bilim olishga tayyorligi va ko'nikmalarini shakllantirish.

Shuning uchun ushbu texnologiya katta maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv faoliyati imkoniyatlarini maksimal darajada oshirishga imkon beradi.

Bugungi kunda TRIZdan foydalanish maktabgacha ta'lim muassasalari uchun zamonaviy ta'lim dasturlari, zamonaviy pedagogika tarkibiga kiritilgan. TRIZ pedagogikasi muammoli-izlash usuliga asoslanadi, bu esa uni rivojlantiruvchi ta'limga yaqinlashtiradi. Shuning uchun TRIZ ishlab chiqish texnologiyalaridan biridir.

Bolalar nafaqat bilim, ko'nikma va malakalarni egallaydilar, balki eng avvalo, ularni mustaqil ravishda egallashni o'rganadilar. Faoliyatga ijodiy munosabat rivojlana boshlaydi, fikrlash, tasavvur, e'tibor, xotira rivojlanadi. TRIZ texnologiyasidan foydalangan holda bolalar bilan ishlashda eng muhimi, ularning darslarga qiziqishini uyg'otishdir[3]. TRIZ texnologiyasi bolaning ijodiy salohiyatini oshirish va uning kognitiv faolligini shakllantirish uchun asosdir.

Mustaqil eksperimental tadqiqot faoliyati:

- bola rivojlanishining barcha asosiy yo'nalishlarini faollashtirishga imkon beradi (irodaviy, hissiy, intellektual);

- fikrlashni erkinlashtirishga imkon beradi;

- psixologik inersiyadan xalos bo'lishga yordam beradi;

- tasavvurni, kuzatishni, e'tiborni rivojlantiradi;

- tahlil qilish, mulohaza yuritish, xulosa chiqarish qobiliyatini shakllantirishga hissa qo'shadi, ya'ni ushbu aqliy operatsiyalarni rivojlantiradi;

kognitiv faoliyatning o'zagini tashkil qiladi.

Ushbu texnologiyaga ko'ra, bolalar bilan ishlashning asosiy vositasi pedagogik izlanishdir. O'qituvchi tayyor bilim bermasligi, haqiqatni bolalarga ochib bermasligi, aksincha, bolalarga uni topishga o'rgatishi kerak. Agar bolalar savol berishsa, darhol tayyor javob bermang. Aksincha, siz ulardan bu haqda qanday fikrda ekanliklarini so'rashingiz kerak. Bolalarni fikrlashga taklif qilish va yetakchi savollar yordamida ularni o'zlari javob topishga olib borish kerak. Agar bolalar savol bermasa, o'qituvchi

ularga qarama-qarshilikni aniqlashga yordam berishi kerak. Shunday qilib, u bolalarni javobni topishi kerak bo'lgan vaziyatga qo'yadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga moslashtirilgan TRIZ - bu ixtirochilik muammolarini hal qilishning kuchli arsenaliga ega bo'lgan ijodkor shaxsni tarbiyalash imkonini beradigan texnologiya.

Bolalar bog'chasida TRIZ texnologiyasidan foydalanishning maqsadi, bir tomondan, moslashuvchanlik, harakatchanlik, izchillik, dialektika, boshqa tomondan, qidiruv faoliyati, yangilikka intilish, kognitiv rivojlanish va ijodiy tasavvur kabi fikrlash fazilatlarini rivojlantirishdir[4].

TRIZ pedagogikasida pedagogik ta'sirning asosiy vositasi o'quvchilarda zarur bilim va ko'nikmalarni shakllantirishni ta'minlaydigan ijodiy vazifalar tizimidir. Bolalarga ijodiy vazifani taklif qilishda quyidagi didaktik tamoyillarni hisobga olish muhimdir:

1. Tanlash erkinligi tamoyili. Har qanday o'qitish yoki boshqaruv harakatida bolaga tanlash huquqini bering.

2. Ochiqlik tamoyili. Bolaga ochiq muammolar bilan ishlash imkoniyatini bering. Ijodiy vazifa sharoitida turli xil yechimlar qo'yiladi.

3. Faoliyat tamoyili. Har qanday ijodiy vazifa amaliy faoliyatni o'z ichiga oladi.

4. Teskari aloqa tamoyili. O'qituvchi bolalarning aqliy operatsiyalarini o'zlashtirish jarayonini muntazam ravishda kuzatib borishi mumkin, chunki yangi ijodiy vazifalar oldingilarning elementlarini o'z ichiga oladi.

5. Ideallik tamoyili. Ijodiy vazifalar maxsus jihozlarni talab qilmaydi va har qanday faoliyatning bir qismi bo'lishi mumkin, bu sizga bolalarning imkoniyatlari, bilimlari va qiziqishlarini maksimal darajada oshirish imkonini beradi.

Ushbu pedagogik tajribaning uslubiy asosi shaxsiyatni shakllantirish jarayoniga o'quvchiga yo'naltirilgan yondashuv bo'lib, unda maktabgacha yoshdagi bola passiv ta'sir ob'ekti emas, balki kognitiv faoliyatning faol ishtirokchisidir[5].

TRIZ universal metodika sifatida barcha guruhlarda qo'llaniladi. Muvaffaqiyatli vaziyat yaratiladi, qaror natijalari almashiladi, bir bolaning qarori boshqasining fikrini faollashtiradi, tasavvur doirasini kengaytiradi, uning rivojlanishini rag'batlantiradi. TRIZ boshqalarning muvaffaqiyatidan quvonish qobiliyati, yordam berish istagi, qiyin vaziyatdan chiqish yo'lini topish istagi kabi axloqiy fazilatlarni rivojlantiradi.

TRIZ texnologiyasi asosida maktabgacha ta'lim muassasalarida quyidagi usullar qo'llaniladi:

Aqliy hujum usuli. Bu ijodiy faollikni rag'batlantirishga asoslangan muammoni hal qilishning operativ usuli bo'lib, unda munozara ishtirokchilaridan iloji boricha ko'proq yechimlarni, shu jumladan, eng hayotiyalarini ifoda etish so'raladi.

Keyin bildirilgan fikrlarning umumiy sonidan amaliyotda qo'llanilishi mumkin bo'lgan eng muvaffaqiyatlilari tanlanadi.

Katalog usuli. Usul ijodiy hikoya qilishni o'rgatish muammosini hal qilish imkonini beradi.

Fokusli ob'ektlar usuli. Ushbu usulning mohiyati bir yoki bir nechta ob'ektning xususiyatlarini boshqasiga o'tkazishdir. Ushbu usul nafaqat tasavvurni, nutqni, fantaziyani rivojlantirishga, balki o'z fikrlashini boshqarishga ham imkon beradi

Tizimli tahlil usuli. Usul tizimdagi dunyoni ma'lum bir tarzda o'zaro bog'langan, bir-biri bilan qulay ishlaydigan elementlar to'plami sifatida ko'rib chiqishga yordam beradi. Uning maqsadi ob'ektlarning roli va o'rni, har bir element uchun ularning o'zaro ta'sirini aniqlashdir.

Morfologik tahlil usuli. Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlashda ushbu usul ijodiy tasavvurni, fantaziyani rivojlantirish uchun juda samarali hisoblanadi. Uning mohiyati yangi tasvirni yaratishda ma'lum bir ob'ektning tavsifi uchun turli xil variantlarni birlashtirishdan iborat.

“Oltin baliq” yangi g'oyalarni asoslash usuli. Usulning mohiyati vaziyatlarni tarkibiy qismlarga (haqiqiy va fantastik) bo'lish.

Analogiya bo'yicha fikrlash. Analogiya predmet va hodisalarning ayrim xossalari va belgilariga ko'ra o'xshashligi bo'lganligi sababli, avvalo, bolalarni predmetlarning xossalari va belgilarini aniqlashga, ularni solishtirishga o'rgatish kerak.

Fantaziya qilishning tipik usullari. Bolaning tasavvurini rivojlantirish uchun oltita sehrgar yordam berish uchun tanishtiriladi. Sehrgarlarning maqsadi ob'ektning xususiyatlarini o'zgartirishdir. Sehrlil nayranglar: oshirish-kamaytirish, bo'lish-birlashtirish, vaqt belgilarini o'zgartirish kabi.

TRIZ usullaridan foydalangan holda mashg'ulotlar haqiqat va mohiyatni izlash, bolani muammoga olib kelish va uning yechimini birgalikda izlash sifatida o'tkaziladi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi Qonuni, “Xalq so’zi” gazetasi, 2020., 24 sentabr, 202 (7704)-son.
2. Голицын, В. Б. Познавательная активность дошкольников / В.Б. Голицын // Педагогика. – 2011. – № 3. – С.23-27.
3. Смолярчук, И. В. Развитие творческих и познавательных способностей дошкольников : учеб. пособие. – Тамбов : ИПКРО, 1995. – 127 с. – Текст: непосредственный.
4. Страунинг, А. М. Программа по ТРИЗ-РТВ для детей дошкольного возраста «Росток» : учеб.-метод. пособие : в 2 т. – Обнинск : Изд. Принтер, 2000. – Т. 1. – 204 с.
5. Карпова, С. И. Развитие речи и познавательных способностей дошкольника. 4-5 лет / С. И. Карпова, В. В. Мамаева – Санкт-Петербург : Речь, 2013.